

Боввани – Болвани. До історії канівського топоніма

У статті висвітлюється генезис, просторово-часовий аналіз ойконімів Канівського району Черкаської області.

Ключові слова: гносеологія, ойконім, топоніміка, Канів.

Варто додати: не самого давнього, але відомого за письмовими джерелами без інформаційного переривання, згідно моїх архівних розвідок, на протязі останніх 250 років.

Ба(о)лвани/Бо(а)ввани/Ба(о)вани – такі розбіжності при написанні топоніма зустрічаються в документах, коли мова йшла про *форштадт/передмістя/урочище* в місті Канів [1], вірогідно, починаючи з XVIII ст. (а може бути, й ще раніше). Це базове слово-утворювач є визначальним і в деяких інших міських топонімах – в назвах передмість і урочищ: „Болвановская Часть возле речки Потока” (1810р.) [2], а також: „Большие Бовваны” [3], „Дальние Бовваны” [4], „Боввановская Дубрава” [5], „Боввановская улица” („Улиця Бовваны”) [6]; є згадки і про „Секанев Лес тоже Бовваны” [7], „Шараивщина в Боввановской Дубраве” [8], „Яр на Болваны” [9], „Бовваны За Чесновского левадою” [10], – їх стали вживання фіксується документами XIX ст. (найбільше таких споминів в нотаріальних актах, починаючи з 1880-х років), хоча, очевидно, з’явилися ці топоніми значно раніше. Є підстави вважати, що згадані топоніми не складали суцільного територіального масиву, а були розкидані по усьому міському терену. Але саме форштадт/передмістя/урочище „Боввани” мають певну і досить конкретну локалізацію в центральній частині Канева: поруч постійно згадуються міський ринок, кладовище, урочище „Кисличовий яр”, річка Дунаєць, Головний й інші трактові шляхи, дороги на ринок і з ринку, на селище Яблунів; на Бовванах був розташований один із цвинтарів Успенського собору [11]. Це підтверджується й вже одночасним існуванням, вірогідно, з середини XIX ст., в однойменному передмісті (урочищі) і центральній „Болванівської вулиці” (є згадка 1854 року) [12], з подальшим пріоритетом (і зростаючим авторитетом) самої вулиці як архітектурно утворюючого міського елементу на ще звичаєво існую-

чому топонімічному просторі, і, нарешті, перетворенням терену Болванів/Бовванів, як частини міста, у вулицю Свердлова (вона починалась від сучасної вулиці Воровського і пролягала між протоком Дунайцем, горами Чортицею і Божицею, – цю місцевість ще у 1920-х роках називали „на буванах”) [13]. До речі, в інших згаданих передмістях виникали свої подібні вулиці – Бованці і Малі Бовани, які також набували пріоритетного значення, в подальшому вони були перейменовані, відповідно, на вул. Луначарського і вул. Енгельса. Такі масові перейменування площ, вулиць, провулків Канева сталися згідно ухвали президії Шевченківського окружного виконкому від 30 жовтня 1923 року (протокол № 42), на засідання якої було винесено питання №502 „Про перейменування вулиць в Шполі й Каневі”. Вважаю доречним навести фрагмент такого рішення: „Перейменувати вулиці в Каневі: вул. Ситники – ім. тов. Пятакова, Ярмарочна площа – площа 1-го Травня, Варшавка – Пролетарська, Варшавський пер. – Пролетарський перевулок, Полтавська – ім. Троцького, Київська – Воровського, Костьольна – Карла Маркса, Церковний пер. – Корсунський пер., Богуславський – Карла Лібкнехта, Дворянська – Федоренківська, Шкільна – Рози Люксембург, Базарна площа – Червона площа, **Бованівська**¹ – **Свердлова**, Бузинський яр – Уріцького, **Бованці** – **Луначарського**, Копани – Володарського, Яблонівський пер. – Ів. Франка, Кисличний яр – Короленка, **Малі-Бовани** – **Енгельса**, Майданів яр – Жовтневої Революції, Гора Московка – Гора 9-го січня, Сельце – Шевченківська <...>” [14].

Постає питання про виникнення самої назви: Боввани/Болвани – що це? Існують дві гіпотези щодо походження цього топоніма: 1. Він походить від слова „болванки”, ніби-то тут відливали з чавуну болванки; але, на мою думку, це припущення не витримує ніякої критики, так як

¹ Виділено мною – Ю. М.

литтям чавуну чи якогось іншого металу в Каневі на той час ніхто не займався, і 2. Назва передмістя (урочища) Болвани (Боввани) пішла, очевидно, від прізвища перших її насельників – Бов(в)анів–Бов(в)аненків. Доречно зауважити, що велика кількість міських топонімів мають завдячити своїм „народженням” саме жителям Канева, що були власниками чисельних урочищ, левад, сінокосів, полів, займищ, наприклад: від Верхоглядів – „Верхоглядів Яр”, від Бузницьких – „Бузницький Яр”, Авраменків – „Дикий Авраменків Яр”, від Назарія Грозовського – „Назаровщина”, від Бовшиків – „Бовшиківщина”, від Шараїв – „Шараївщина” тощо. Згідно цього, гіпотеза саме про Бовани/Болвани як антропонім – найбільш приваблива і реальна і, за моїми спостереженнями, має наступну аргументацію. Такі прізвища чисельного роду канівських міщан зафіксовані в наявних метричних книгах усіх міських парафіяльних церков з середини XVIII віку [15]. Наприклад, в цей час (в Преображенській парафії) вже згадуються деякі дорослі представники цього роду – Остап, Григорій, Євстафій, Іван, які мали вже свої сім’ї [16]. Є свідоцтво, що у другій половині XVIII ст. Остап Бовван отримав від канівського магістрату „заросиую и корчеватую в урочище между Старою Будою и Блоковщиною землю, состоящую в каневских грунтах, выкорчевал и совершенно очистив”, передав у спадок сину своєму Пилипу, який ще „за Польщі” був взятий до воїнської служби, і з того часу цей ґрунт – „левада” на Старій Буді – використовувався братами його – Григорієм і Кузьмою („Космою”) [17]; у 1833 році удова Євдокія Бовванка звертається до суду про захист своїх прав на цю власність, яку, незаконно, її сини – Григорій і Кузьма – переуступили селянинові графіні Браницької Якиму Повстину [18]. До

речі, у 1846 році Кузьма Бованенко купив у канівських жителів Онуфрія Литвина і Івана Сніжка іншу леваду в Каневі на урочищі Дубровна за 25 срібних рублів (купча оформлена на підставі магістратського запродажного документа від 15 листопада 1792 року) [19]. Варто зауважити, що цей давній рід канівських мешканців досяг і сьогоденних часів.

Цікавість викликають і подібні назви в інших краях. Наприклад, в Замоскворіччі, за річкою Яузою, існували урочище, слобода Болванівка і заяузькі Болванівські вулиці. Їх виникнення пояснюють: 1. за часи татаро-монгольської навали на місці цього урочища стояли „болвани”, тобто ординські „басми” чи ханські зображення, яких привозили для поклоніння на золотоординське подвір’я – від них і назва Болванівка [20, с.205]. 2. виникнення назви слободи (XVII ст.), за Н.П. Розановим, пов’язане з проживанням „мастеровых чугунного и гончарного дела, которые для своих изделий имели формы или болваны” [21, с.13,39] і 3. Вчений П.В. Ситін вважає, що Болванівські вулиці (XVIII ст.) отримали таку назву від однойменної слободи, мешканці якої робили із дерева „болванки” для пошиву на них головних уборів [22, с.205]. На думку академіка Б.Рибаківа, на Красному (Болванівському) горбі в Заяуззі стояв ідол Перуна, а це вже більш давні язичницькі часи [23, с.25]. Також варто згадати у Подільському воєводстві XVI ст. річку Болванець, а поруч – волинське село Канівка [24, с.16,27], погодьтесь, цікавий збіг, і не тільки топонімічний.

Незважаючи на перейменування „бованівських вулиць” 1923 року, топоніми Бовани (Бувани) і Бованці в Каневі (як і багато інших міських назв) й досі використовуються як в побуті, так і в ділових паперах [25].

Джерела та література

1. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф. 668, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 4; ф. 669, оп. 1, спр. 2, арк. 3 зв.; спр. 3, арк. 3, 42; ф. 672, оп. 1, спр. 5, арк. 2.; ф. 673, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 2 зв., 3, 4 зв., 9, 20 зв.; ф. 870, оп. 1, спр. 45, арк. 178 зв., 184; спр. 59, арк. 145; оп. 2, спр. 44, арк. 89 зв., 97 зв., 101, 115, 132 зв., 134 зв.; ф. 896, оп. 1, спр. 231, арк. 36, 180; спр. 1227, арк. 9; спр. 1228, арк. 3 зв., 5 зв.
2. ДАЧО, ф. 870, оп. 1, спр. 12, арк. 119; спр. 14, арк. 65.
3. Там само, ф. 671, оп. 1, спр. 53, арк. 46.
4. Там само, спр. 19, арк. 8 зв. (1898р.); спр. 20, арк. 3 зв.
5. Там само, ф. 673, оп. 1, спр. 1, арк. 20 зв., 22 зв. (1881 р.)
6. Там само, ф. 671, оп. 1, спр. 29, арк. 22 (1901р.); спр. 32, арк. 56.
7. Там само, ф. 670, оп. 1, спр. 3, арк. 3 зв. (1889р.); ф. 671, оп. 1, спр. 13, арк. 4 (1896р.) Як частина канівських лісів, „Лес Секанев”, розташований із заходу і півночі від Канева, очевидно давній міський топонім, поруч якого є володіння

міських міщан і згадуються „земля, называемая Пасечисько”, „каневское поле”, „гора Крутая и млин господина Почеки” (ДАЧО, ф. 896, оп. 1, спр. 230, арк. 3 – 3 зв. 1804 р.).

8. Там само, ф. 671, оп. 1, спр. 19, арк. 10 зв.

9. Там само, ф. 671, оп. 1, спр. 1, арк. 13 зв. (1892 р.)

10. Там само, ф. 671, оп. 1, спр. 13, арк. 11. (1896 р.)

11. Там само, ф. 931, оп. 1, спр. 1541, арк. 117, 118, 119, 130 (1876 р.); спр. 1818, арк. 153-155 (1895 р.). Можна додати, що цвинтарі Успенського собору були розташовані ще в місцевостях: „Божиця”, „Копані”, „Исковщина”, „Монастирок”, „Бессарабія”, „Сельце” (там само, ф. 931, оп. 1, спр. 1541, арк. 116, 117, 118, 119, 120, 127, 128, 130; там само, спр. 2113, арк. 155, 160, 161, 165).

12. ДАЧО, ф. 896, оп. 1, спр. 1235, арк. 2.

13. Там само, ф. Р-71, оп. 1, спр. 254, арк. 26. Така зв'язка „Божиця” і „Чортиця” – на „передмісті Болванах”, очевидно, існує здавна, згадується у справі про віддачу у 4-річний відкуп в Каневі „каменоломных мест” в 1843 році: там само, ф. 896, оп. 1, спр. 110, арк. 7.

14. Там само, ф. Р-185, оп. 1, спр. 11, арк. 19 зв. Копія. Друк.

15. Там само, ф. 255. Преображенська церква, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3 зв., 4 зв., 11, 17, 28 зв., 76 зв., 77, 82 зв. 84 зв. (1751-1779 рр.); спр. 2, арк. 5, 7 зв., 20, 22 зв., 48, 48 зв., 52, 58 а, 68, 75, 114 зв., 129, 144 зв. (1782 – 1805 рр.); спр. 3, арк. 2, 30 зв., 75, 121, 128 зв., 129, 130 об., 138 зв., 149, 155, 163, 166 (1790-1819 рр.); ф. 261. Василівська церква, оп. 1, спр. 1, арк. 4 (1834 р.); спр. 2, арк. 2, 67 зв. (1834, 1844 рр.); спр. 3, арк. 3 зв. (1825 р.); там само, ф. 931, оп. 1, спр. 1541 (Успенська церква), арк. 60 зв. (1876 р.);

16. Там само, ф. 255, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3 зв., 4 зв., 11, 76 зв.

17. Там само, ф. 870, оп. 1, спр. 59, арк. 84-84 зв., 107.

18. Після смерті чоловіка Пилипа Бована, у неї залишилося троє дітей, а власність, що їй належала, мала розділити: старшому, Григорію, – сад з городом, меншому, Кузьмі, – жилий будинок з ґрунтом, і третя частина – „левада близ Старой Буды и Блоковицы на ґрунтах городских” – повинна була перейти на удову, яка перейшла жити до дочки Анастасії, в заміжжі за Федором Кутахом, щоб вони доглядали її до смерті, а левада їм потім дістанеться. Але цю власність її сини протиправно, на її думку, переуступили селянину гр. Браницької, який там почав розбудовуватися (ДАЧО, ф. 870, оп. 2, спр. 11, арк. 47-47 зв.).

19. ДАЧО, ф. 896, оп. 1, спр. 231, арк. 85, 87-87 зв. (оригінал 1792 року), 89-89 зв. (розписка про продаж від 28 квітня 1848 року), 172 зв. – 173.

20. Інна Жиянова. Московский храм Спаса Преображения на Болвановке // Москва. – 1999. – №4. – С. 205.

21. Описание московских церквей, учиненное Московской консисторией в 1817 г. – М., 1875. – С. 13, 39.

22. Інна Жиянова. Московский храм Спаса Преображения на Болвановке. – С. 205.

23. Вера Бегичева. Откуда есть пошла Москва // Наука и религия. – 2007. – № 9. – С. 25.

24. Микола Крикун. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст.: Кордони воеводств у світлі джерел. – К., 1993. – С. 16, 27.

25. ДАЧО, ф. Р-3709, оп. 1, спр. 1, арк. 24, 42, 72 (1944 р.); спр. 2, арк. 1, 2 (1944 р.).

Юрий Мариновский

Бовваны – Болваны. К истории каневского топонима

В статье освещается генезис, пространственно-временной анализ ойконимов Каневского района Черкасской области.

Ключевые слова: ойконим, топонимика, г. Канев.

Yuriy Marynovskyi

Bovvany - Bolvany: to the History of Kaniv Toponym

The article represents the genesis, locative and temporal analysis of oykonims (terms denoting household items and activities) of Kaniv district in Cherkasy region.

Key words: oikonym, toponymy, Kanev.